

Олександр Михайлюк

Зміни в соціальному становищі жінки-селянки Наддніпрянської України в умовах модернізаційних перетворень кінця XIX – початку XX ст.

Розглядаються зміни в соціальному становищі та еволюція соціальної поведінки жінки-селянки в умовах модернізації кінця XIX – початку XX ст. Показана неоднозначність і суперечливість впливу модернізаційних процесів на становище жінки в селянському соціумі.

Alterations in social position of peasant woman and her social conduct in the conditions of modernization of the end of 19th century – to the beginning of 20th century are examined. An ambiguousness and contradiction of influence of modernization processes on position of woman in peasant society is shown.

Соціальна історія належить до пріоритетних напрямків вітчизняної історіографії. Селянська проблематика є традиційно популярною в історичній науці. На загальному фоні досить добре розробленої багатьма поколіннями вчених селянознавчої проблематики, питання становища жінки в українському селі, її соціального статусу та соціальної поведінки залишаються малодослідженими. До останнього часу практично були відсутні спеціальні роботи, в яких би піддавалася аналізу еволюція жіночої поведінки як важливої складової громадського розвитку.

Соціальні процеси в кін. XIX – на поч. XX ст. визначалися особливостями модернізації, які переживала Російська імперія та її українські губернії. Зміни, викликані модернізаційними процесами, позначилися на соціальному становищі та поведінці жінок-селянок.

Інтерес до жіночої тематики проявився в перші пореформені десятиліття, в період лібералізації громадського життя Росії. До цього часу належать перші спроби знайти вирішення жіночого питання, поставленого вже в перші десятиліття XIX століття. Одночасно стали з'являтися і наукові публікації, автори яких аналізували місце жіночого питання в системі сучасних їм юридичних знань, в педагогіці, публіцистиці і, взагалі, в суспільних поглядах сучасності. Особливий вклад в «жіночу тематику», в першу чергу при дослідженні життєдіяльності селянки, внесли етнографи другої половини XIX ст. (П.Єфименко, О.Єфименко, В.Лазовський, О.Левицький, Я.Лудмер, М.Костомаров, В.Охримович, М.Сумцов, П.Чубинський та ін.). Увага тогочасного народознавства до вивчення сім'ї, громадського побуту, звичаєвого права

зумовила появу низки розвідок, в яких висвітлено окремі сторони повсякденного побуту жінки, особливості її поведінки та вдачі, функцій та становища в сім'ї тощо. Дослідники акцентували увагу на скрутному і безправному становищі селянки. Ця точка зору стала домінуючою. Витоки незavidної жіночої долі в Росії вбачили в «затвердженні патріархальних начал», впливі православ'я, поширенні візантійської літератури тощо.

В 1990-ті рр. робляться спроби «осмислити» жінку в історії. Нова історична субдисципліна - історія жінок - переносить увагу дослідника на новий об'єкт - жінку, і на новий предмет досліджень - жіночий досвід, жіночі соціальні практики, жіноче буття, жіночі сфери і канали впливу, і на глобальніші теми, такі як система владних ієрархій в суспільстві і в сім'ї [див. 47].

У роки незалежності України зріс інтерес до вивчення жіноцтва. Тут варто назвати праці О.Кісь, О.Маланчук-Рибак, О.Оніщенко, Р.Чмелик, колективну монографію «Жінка в історії та сьогодні» та ін.

Дослідження статусу жінок у різних культурних середовищах виявили помітну закономірність: чоловіки та їх досвід повсюдно мають вищий суспільний престиж, тоді як жінки перебувають у підлеглому становищі. Практично всюди чоловік асоціюється з самою культурою, прогресом, суспільством і цивілізацією, натомість універсальною є тенденція «біологізувати» жінку, зводячи її покликання до природнього відтворення. Вивчення механізмів розмежування приватної та громадської сфер, форм закріплення їх відповідно за жінками та чоловіками, шляхів подальшого їх протиставлення та ієрархізації привело дослідників до залучення категорії патріархату (Н.Чодоров, С.Волбі, М.Делі та ін.), яку визначено як систему чоловічого контролю і порядку, що забезпечує домінування чоловіків на всіх рівнях та підпорядкування їм жіночих інтересів.

Гендерна методологія в історії дозволяє виявити незвичне в звичному (чоловічу дискримінацію і підпорядкування в патріархатному суспільстві), дозволяє зрозуміти конструювання ієрархій як взаємодію, а не односпрямований процес [8, с. 305].

Селянська культура цілісна, її не варто штучно розділяти на «чоловічу» й «жіночу».

Жінки займали в ній своє визначене місце. Поведінка жінок здебільшого визначалася психологією та світосприйняттям того прошарку, до якого вони належали. Жінки в цілому поділяли з чоловіками погляди та переконання, властиві даній соціальній групі, та керувалися ними у своїй повсякденній діяльності. Соціальна поведінка жінки-селянки змінювалася в залежності від трансформацій селянської культури в цілому в умовах модернізаційних перетворень.

За словами А.Г.Вишневського, селянин у Росії жив наче в самій глибині соціальної матрешки: сім'я, община, всі інші поверхи [10, с. 19]. «Особа прикручена до сім'ї, сім'я до громади, а громада затиснута в кулак земського начальника», – писав К.Качоровський [14, с.53]. Світ села був замкнутий і самодостатній. Селянам була притаманна психологічна замкненість у межах своєї громади, двору та членів власної родини. Як правило, в селі проходило все життя жінки. Коло спілкування відрізнялося стабільністю. Безумовно, кожна з селянок займала свою певну нішу в сільському соціумі. Проте існували такі характеристики, які були типовими для усієї жіночої частини села. Специфіка положення жінки в селянському середовищі багато в чому була зумовлена її гендерною ідентифікацією.

Традиційно жінки не несли відповідальності перед громадою, не брали участі в мирському сході. Б.М.Мионов так сформулював один з принципів громадського життя: «Жінки не мають ніяких грошових і натуральних зобов'язань перед громадою і державою, та зате не мають і ніяких прав, зокрема не беруть участь в громадському управлінні і не мають долі в громадській власності і права на земельний наділ» [21, с. 453]. Однак громада надавала допомогу вдовам, солдаткам, сиротам. Жінки могли транслювати свою думку громаді. Вони робили це через своїх чоловіків. На сході домогосподар представляв позицію усієї своєї сім'ї (у тому числі і жіночої її половини) з того або іншого питання.

Поняття «сім'я», «двір», «сімейство», «господарство» стосовно досліджуваного періоду були тотожними. Переважали два типи сімей: складна (переважно батьківська) і мала або нуклеарна сім'я. Селянський двір був основним соціальним і виробничим осередком, на ньому трималися всі господарські зв'язки в селі. Він же служив основою побутової моралі селян. Селянський двір діяв як згуртований елемент соціальної організації із розподілом праці, влади і престижу за традиційними сімейними встановленнями. Двір був основою

виробництва, споживання, відносин власності, соціалізації і громадських зв'язків, моральної підтримки і взаємодопомоги. Родина протягом століть була найбільш міцною і консервативною ланкою суспільства. Саме в сімейному побуті, у порядку повсякденного життя, що консервувався і закріплювався звичаєм, зберігалася і передавалася із покоління в покоління та соціальна спадковість, що у житті будь-якої соціальної групи грає не меншу роль, ніж біологічна – тобто культура. Сімейно-шлюбні відносини знаходилися в полі зору всього сільського суспільства і залежали від суспільної думки. Більшою чи меншою мірою всі власне сімейні сторони життя селян контролювалися общиною [2, с. 204].

Тільки одружені могли бути правомочними на зібраннях, мали можливість одержати в наділ землі, завести самостійне господарство, для нормального існування якого необхідні і чоловічі, і жіночі руки. З цієї причини на селі аж до початку ХХ ст. зберігався високий рівень шлюбності. Одруження було, крім того, моральним обов'язком кожного. Такі погляди підтримувалися і церквою. У регулюванні сімейних відносин головну роль відігравав не закон, а звичаї. Селянські родини відзначалися своєю традиційністю, мінімальною схильністю до змін.

Селянське суспільство - суспільство патріархальне, в якому стосунки засновані на пануванні і підпорядкуванні. Вторинний статус жінки відтворюється патріархальним порядком. Сутність внутрішньо сімейної ієрархії визначалася покірливим підпорядкуванням молодших членів сім'ї старшим, дружин - чоловікам, дітей батькам. «Бо батьки були – як закон. Як сказав батько – це вже ніхто не обговорює. Вели порядок і в сім'ї, і в хазяйстві» [23, с. 106].

Приниженість, безправність, затурканість жінки-селянки стали свого роду стереотипом як для зовнішніх спостерігачів того часу, так і для сучасних дослідників. Для цього є свої підстави. Виконання приписуваних суспільством ролей в традиційних суспільствах завжди створює умови для нерівності можливостей: чоловік отримує переваги в публічній сфері, а жінка - витісняється в сферу домашнього життя, яка була і вважається менш престижною і значущою. У народній свідомості жінка постає як не зовсім самостійна, вона потребує опіки, контролю та керівництва зі сторони чоловіка і підлегла йому.

З точки зору закріплення стереотипів поведінки жінок можливості вибору моделі поведінки були обмежені. Життя жінки складалось із кількох вікових етапів, кожен з яких визначав не лише певний соціальний

статус, але й впливовість у сім'ї та громаді. Жінка почергово здобувала базові соціально-вікові статуси *дівчинки, дівчини, жінки та баби* і поступово проходила шлях від об'єкта соціалізації до агента соціалізації, від об'єкта ритуальних дій до їх виконавця, від особи, поведінка якої перебувала під постійним соціальним контролем до особи, що має повноваження морального цензора поведінки оточуючих. Лише успішне виконання низки соціальних ролей, властивих кожному статусу (зокрема, *дружини, матері, господині*) забезпечувало жінці визнання її соціально-повноцінною особою, а відхилення від усталених взірців спричиняло відповідні соціальні санкції та зарахування до особливої соціальної категорії (*вдова, покритка* тощо). Заміжжя було тією засадничою передумовою, яка визначала долю жінки. Лише заміжня жінка (молодиця) могла реалізувати свою гендерну програму й досягти визнання як соціально-повноцінна особа. Установка на ранній шлюб залишалась головним смислотворюючим та цілепокладаючим чинником поведінки дівчини, становила її життєву стратегію. У шлюбному виборі дівчина посідала, як правило, очікувально-пасивну, об'єктну позицію, оскільки зазвичай ініціатива одруження належала парубкові.

Патріархальні традиції вимагали безумовного підпорядкування дружини чоловікові. Ця залежність склалася історично і була обумовлена причинами релігійного, соціального і економічного порядку. Характер аграрного виробництва, громадський устрій і подушне обкладення фактично виключали самостійне значення жінки. Об'єктивно селянське буття не припускало рівноправ'я статей, відводило жінці другорядну, підлеглу роль.

Жінка часто зазнавала насильства з боку чоловіка. З точки зору норм звичаєвого права побої дружини не вважалися злочином на відміну від офіційного права. Рукоприкладство в селі було мало не нормою сімейних стосунків. Громадська думка села в таких ситуаціях звичайно була на боці чоловіка. Сусіди, не кажучи вже про сторонніх людей, в сімейні сварки не втручалися. Варто також зазначити своєрідне ставлення до насильства, притаманне селянському суспільству. Воно було звичною складовою повсякденного життя і сприймалося як щось природне. Бійки, різного роду сварки, розбірки, навіть між найближчими родичами, жорстокі самосуди, в яких часто брали участь і жінки, були розповсюдженими явищами сільського побуту [див. напр. 19; 36; 33; 32; 4; 5; 7; 3; 13; 27; 38; 45 та ін.].

Однак деякі факти свідчать про досить високу соціальну активність та вплив жінки в селянському суспільстві. До того ж жінки мали достатньо можливостей непрямого, підспудного впливу на чоловіків. Нерідко траплялось і так, що жінка всупереч звичаєвому праву була реальним головою родини, відіграючи в ній першорядну роль. Недаремно казали: «Чоловік за один кут хату тримає, а жінка – за три». Варто додати, що становище жінки в українських селах традиційно було кращим, ніж у Великоросії, жінка усвідомлювала своє особисте достоїнство і користувалася більшим впливом у сім'ї [41, с. 350].

Статус жінки сформувався завдяки селянській сімейній економіці. Шлюб для селян був потрібний з господарської точки зору. Серед головних критеріїв оцінки дівчини як потенційної дружини першорядне місце посідали її господарські навички, стан здоров'я, родовід. При виборі нареченої увагу в першу чергу звертали на її фізичні якості, а вже потім на усе інше. Виняткове значення мала позиція батьків молодих, які при обранні подружньої пари своєму синові чи дочці керувались, як правило, господарсько-майновими міркуваннями.

У селянській родині існував статево-віковий розподіл праці, за яким чоловіки, жінки, старі та підлітки мали свої обов'язки. Уся господарська діяльність двору традиційно підрозділялася на «чоловічу» і «жіночу» роботи. Нормальне функціонування двору могло здійснюватися лише за умови сімейного розподілу праці. «У хазяйновитого селянина, – писав свящ. І. Хохановський, – майже не існує іншого погляду на себе і на своїх близьких, як на робочу силу, господарську цінність, а не як на особистість. Основна мірка для людини – це успіх чи неуспіх в роботі. На цьому культурі праці ґрунтується селянська етика» [42, с. 140].

Жінці часом доводилося виконувати чоловічі роботи через об'єктивну необхідність. У випадках, коли чоловік знаходився на заробітках, перебував на військовій службі або був мобілізований на війну усі господарські роботи виконувалися жінкою. В умовах зростання малоземелля, розширення товарно-грошових відносин дорослі селяни-чоловіки часто були змушені вдаватися до заробітків, а вели домашнє господарство і обробляли землю жінки, старі, підлітки [28, с.166]. Така емансипація у виробничому процесі була явищем вимушеним і супроводжувалася зростанням громадської активності жінок-селянок. Під впливом руйнування засад традиційного суспільства в 60-90-і рр. XIX ст. відбувалися

зміни у взаєминах селянки і общини. У ряді випадків жінки, як правило, вдови отримували право користування земельним наділом. На рубежі XIX-XX ст. стали фіксуватися випадки, коли жінки брали участь в сході. Це були вдови, дружини при тривалій відсутності чоловіків.

Б.М.Миронов відмічав, що до кінця XIX ст., з одного боку, в селянському середовищі «поблажливе ставлення до жінок все ще переважало», але з іншого - «в цілому можна говорити про підвищення ролі жінок в громадському житті, що само по собі було великою соціальною новацією» [21, с. 477].

О.М.Енгельгардт писав, що «вся сила в бабах», що «народ нині «слабкий», а бабам воля дана велика, тому-де, що цариця малахфест бабам видала, щоб їх не сікти. Таким чином усе, говорять, від баб, усі поділи від баб, увесь бунт від баб: баби тепер в селі сильні». Ніхто так ревниво не охороняє своїх прав, як баби. А для начальства баби в селі язва. Чоловіки набагато більш терпляче переносять і деспотизм хазяїна, і деспотизм сільського миру, і деспотизм волосного, і затії начальства: станового, урядника тощо. А вже баби - ні, якщо справа торкнеться їх особистих бабських інтересів [45, с.175, 272]. Досить високу активність проявляли жінки під час селянських заворушень, іноді будучи їх ініціаторами. У погромах маєтків брали участь всі жителі села, включаючи жінок і дітей.

Жінки брали активну участь у підтримці та відтворенні існуючого порядку. Будучи об'єктом примусу та насильства з боку суспільства та членів сім'ї, вона часто сприймала це як належне та репродукувала його, переносячи на інших, культивувала цю «традицію» у підростаючого покоління. «Дійсно, скільки і я міг помітити, у баб індивідуалізм розвинений ще більше, ніж у мужиків, баби більш егоїстичні, ще менш здатні до загальної справи - якщо це справа не загальна лайка проти кого-небудь, - менш гуманні, більш безсердечні», - свідчить О.М.Енгельгардт [45, с. 361].

При тому, що жінки були більш консервативні, менш освічені, мали менше досвіду спілкування з зовнішнім світом, поведінка жінок певним чином сприяла поширенню товарно-грошових відносин на селі. За свідченням О.М.Енгельгардта, у жінок набагато більше ініціативи, ніж у чоловіків. Вони швидше беруться за всяку нову справу, якщо тільки це справа їм особисто вигідна. «Баба завжди ласа і жадібна до грошей, вона завжди дорожить грошима, завжди прагне їх заробити. ... Баби якимось жадібніші в грошах, дріб'язково жадібніші, без жодного

розрахунку на майбутнє, аби тільки зараз дістати більше грошей» [45, с. 181].

Патріархальна сім'я як явище традиційного суспільства в умовах модернізації зазнала значних змін. В результаті розвитку товарно-грошових відносин на селі, ослаблення патріархальних засад сільського побуту, зростання селянського індивідуалізму відбувався процес дроблення селянських дворів, чисельного зростання малих сімей, які і стали на початок XX ст. головною формою сімейної організації. Розпад патріархальної сім'ї оцінюється більшістю істориків як закономірний наслідок розвитку товарно-грошових відносин у селі. Численні автори зазначають, що дроблення наділів вело до збідніння селян. «Поки не ділилися і жили великими сім'ями – землі було достатньо і хліба вдосталь. Зараз майже кожен наділ розділений на частини, від чого багато вже з весни починають купувати хліб» [43, Арк. 13 зв.]. Цей процес продовжувався з початку 1880-х до кінця 1920-х рр. і призвів до того, що патріархальна сім'я поступилася місцем сім'ї нуклеарній. У контексті поставленої проблеми ці зміни в житті села носили принциповий характер. До розпаду селянського двору вели сімейні негаразди, чвари тощо. Розділи йшли переважно від жінок. Вони часто супроводжувалися сварками, бійками, судовими позовами. «Війни на межі» взагалі притаманні селянській психології і побуту і відбувалися навіть між найближчими родичами. Земельні переділи, майнові суперечки між родичами, сусідами, жителями сусідніх сіл іноді набували характеру справжніх «локальних війн», в яких часто брало участь чи не все населення села разом з жінками й дітьми.

Реформа Столипіна, посіявши і роздуваючи ворожнечу між селянством, водночас вносила напругу в родинні взаємини. Подвірне землеволодіння з колективної власності родини було перейменоване на індивідуальне. Родинне майно передавалося в розпорядження глави сім'ї. «Раніше всі ці сімейні сварки і роздори вдавалося покінчити миром, оскільки земля, яка не продавалася, всіх утримувала разом. Тепер же, чуть що – землю продали, а сімейні діти повинні йти собі світ за очі», – писав сучасник [16. с. 345]. Таким чином, столипінська реформа, розколовши общину, вносила також усобицю у внутрішню сімейні взаємини, у стосунки між батьками й дітьми.

Сама община розвивалась суперечливо, в ній наростали різного роду протиріччя, общинний уклад дедалі більше руйнувався. Руйнація общинних засад, сільської солідарності, зростання індивідуалізму призводило до

погіршення становища сиріт, вдів, солдаток, котрими опікувалася громада. Так, в період першої світової війни були випадки, коли солдатки зазнавали кривд та утисків з боку односельчан і навіть родичів [8, Арк. 81-81 зв.; 34; 39 та ін.].

Перехідні процеси руйнують, деструктують попередню жорстко відлагоджену систему регуляції поведінки індивіда, взаємовідносин індивіду і соціуму, що породжує в цей перехідний період гігантську стихію нестабільності, тотального соціального дисбалансу. Будь-які кардинальні реформи ведуть до руйнації традиційного укладу життя, отже, руйнують і соціально-психологічні стереотипи, без яких суспільство існувати не може. Традиційні стандарти мислення, поведінки, людських взаємовідносин втрачають в очах селян свою безумовність, абсолютність, незаперечність. Відбувається, використовуючи термінологію М.М. Бахтіна, карнавалізація свідомості – період, коли відбувається поширення і засвоєння нових уявлень і нових смислів.

Численні матеріали вказують на трансформацію масової свідомості й тенденції ментальних зрушень, які були проявом кризи традиційної системи цінностей селянства під впливом модернізації. Елементи нового у свідомості сполучалися як з видозміненими, так і з ізоморфними соціальної архаїці формами традиційного менталітету. При цьому зберігається стійкість архетипів селянської ментальності, тому нові тенденції були не здатні зруйнувати традиціоналістські парадигми свідомості, існували паралельно й у взаємодії з ними.

Стають помітні зрушення в селянських поглядах, особливо молодого покоління. Ці зміни виражалися в не настільки суворій набожності, у меншому схилянні перед традиціями і владою, у більшому занепокоєнні й у меншій прихильності не тільки до землі, але і до самого життя. З появою шкіл, розвитком залізничного сполучення життя селян стає менше замкнутим. Все це сприяло виникненню нового покоління селян, що не знало кріпосництва, більш освіченого, більш відкритого, більш незалежного і «фрондуєчого». Те, що ще вчора було винятком, ставало явищем повсякденного життя села.

Під впливом цих явищ змінюється ставлення до жінок, зазнають змін стереотипи традиційної поведінки жінок. Численні джерела свідчать про зростання конфліктів та сварок у сім'ях, неповаги до батьків тощо. «В останні часи серед наших селян і в їх родинях все більше й більше розвиваються сварки й безладдя. Воно то скоріше нищить наше господарство. Доходить

діло до бійки а часом й до вбивства», – зазначав дописувач журналу «Хлібороб» [7]. В цьому проявилася криза традиційних суспільних відносин і, зокрема, сімейних відносин як їх основи.

На початку ХХ ст. зазначається сплеск хуліганства. Хуліганство сприймалося сучасниками як таке, що виникло раптово й у масовій формі. Цей вид злочинності, уперше зафіксований у містах, набув поширення також і в сільській місцевості. До хуліганства найбільш схильною була молодь. Хуліганство, яке охопило головним чином молодих чоловіків, окрім всього іншого, мало виражений характер сексуальної агресії. Хуліганство, зокрема, виражалося в лихослів'ї, образах жінок і дівчат, сексуальних домаганнях, «хватанні за стыдливые места и обнажении таковых» тощо [див. 6; 26; 44 та ін.].

Падає рівень моральності і серед жінок та дівчат. Зростають нарікання на вечорниці та досвітки з їхніми нескромними піснями, танцями і часто нецнотливими взаєминами юнаків та дівчат [див. напр. 1; 25, с. 1577-1579 та ін.]. На заробітках в Південних губерніях, в панських економіях молодь – хлопці й дівчата жили без всякого нагляду, що призводило до розпусти [17, с. 963-964]. «Устої сільських жінок і дівчат до неймовірності прості: гроші, яка-небудь хустка, при відомих обставинах, аби тільки ніхто не знав, аби шито-крито, роблять усі», – писав О.М. Енгельгардт [45, с. 274].

Молодь першою відчула на собі вплив соціальних змін, що торкнулися села. Вона мала ряд «переваг» порівняно зі старшим поколінням – більше шансів одержати якусь освіту, можливостей піти у місто, на заробітки. Вона повстала проти влади родини і добропорядного суспільства, всіляко виражала своє невдоволення традиційним укладом життя – порушуючи суспільний порядок, глумлячись над владою, богохульствуючи тощо [46, с.69]. Сучасники зазначали, що сільська молодь, яка виросла «в епоху політичної розрухи», побувала на відхожих промислах і «вкусила виворіт міської культури», не мала стійкого світогляду. «Нестримувані велінням релігійно-морального обов'язку, – писав у 1913 р. київський свящ. Ф.Павловський, – сільські хлопці віддаються іноді невтримному розгулу, що супроводжується через неминуцій у цих випадках випивці, проявами того, що прийнято називати хуліганством. Найбільш засмучує в цьому відношенні, це ... згубна «воля» від моральних обов'язків, яка поєднується з нездійсненими вимогами та запитамі» [30, с. 129-1130]. Свящ. М.Галкін писав: «Розгульною і безшабашною робиться молодь. Кожен день дає все нові й нові докази самого

дикого і нічим нестримуваного хуліганства» [12, с. 605]. Пияцтво, хуліганство, франтівство молоді сприймалося як демонстративний виклик традиціям і звичаям старшого покоління.

Існують численні свідчення швидкого морального розкладання широких мас у цей період. Руйнувався патріархальний побут села, який освячувався релігійними, обцинними та сімейними традиціями. Наслідком цього, як писала, наприклад, газета «Подолія» в 1913 р., було пияцтво, хуліганство, розпуста, шлюбна зрада, вбивства [цит. за 11]. Падала моральність серед молоді, зростала кількість позашлюбних дітей [18, с. 963-964]. Сільський сход с. Савинок Сосницького повіту Чернігівської губ. констатував зростання хуліганства серед молоді, буйства, сварок в сім'ях, продажі землі за безцінок і зубожіння внаслідок пияцтва тощо [31, Арк. 25 зв.]. «Соціальні умови життя і вікова непроглядна народна пітьма створила те явище, котре вірніше за все визначити як здичавіння села. Моральність села падає з захливою швидкістю, селянське населення або передчасно мре, або вироджується», – писав в 1913 р. свящ. М.Галкін [12, с. 605]. В 1917 р. свящ. В.Нікольський писав про «розвал села, який виражається в занепаді віри, розвитку хуліганства, повальної втечі до міста і т.п.» [22]. Була підірвана культура поведінки, порушений етичний образ людини, процес десоціалізації наростає.

Вказані явища на той час ще не стали загальними, але проявили себе як визначаюча тенденція. Головною причиною подібних явищ була саме модернізація, котра руйнувала традицію, проникнення капіталістичних відносин у село, формування індивідуалістичної моралі, яка набувала спотворених форм. В 1910 р. Ленін писав в зв'язку зі смертю Л.М. Толстого: «Його безперестанне викриття капіталізму передає весь жах патріархального селянства, на яке став насуватися новий, невидимий, незрозумілий ворог, що йде звідкись з міста чи звідкись з закордону, що руйнує всі «підвалини» сільського побуту, що несе з собою небачене розорення, убогість, голодну смерть, здичавіння, проституцію, сифіліс – усі нещастя «епохи первісного нагромадження», загострені в сто разів перенесенням на російський ґрунт найновітніших прийомів, вироблених паном Купоном» [19, с. 21]. «Знищить традицію, і ви позбавите соціальний організм його захисного покриву і приречете його на повільний неминучий процес умирання», – писав Б. Маліновський [цит. за 40].

Таким чином, вбачається дещо штучним поділ цілісної селянської культури на

«чоловічу» й «жіночу». Жінки займали в ній своє визначене місце і, не зважаючи на свою «вторинну», «підлеглу» роль, брали важливу участь у підтримці та відтворенні існуючого порядку. Традиційний патріархальний устрій, хоча й вимагав підпорядкування та обмежував свободу, надавав жінці (як і іншим) визначеного статусу та соціального захисту. В умовах модернізації соціальна активність жінок зростала. Жінки певною мірою сприяли поширенню модернізаційних процесів на селі. Та, з іншого боку, модернізаційні перетворення, руйнація традиційного устрою, падіння підтримуваної традицією моральності призводила до погіршення життя всього селянства, до змін у ставленні до жінки та в становищі самих жінок.

Література:

1. А.Б., свящ. На святках / свящ. А.Б. // Всероссийский церковно-общественный вестник. – Пг., 1917. – 3 янв.
2. Александров В. А. Сельская община в России (XVII – начало XIX вв.) / В.А.Александров. – М.: Наука, 1976. – 322 с.
3. Безгин В.Б. Крестьянская повседневность (традиции конца XIX – начала XX века) / В.Б.Безгин. – М.-Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2004. – 304 с. // www.tstu.ru/pdf/eledib/2004/istoria/bezgin.pdf
4. Богун А. Пора братися за розум / А.Богун // Хлебороб. Сельсько-хозяйственный двухнедельный журнал. – Х., 1908. – № 22. – С.37-38.
5. Борисенко С. Самосуд над карними злочинцями в 1917 році / С.Борисенко // Праці комісії для виучування звичаєвого права України при Всеукраїнській Академії наук / за ред. О.О.Малиновського. – К.: 3 друкарні Української Академії наук, 1928. – Вип. 3. – С.113-234.
6. Бугайский Я. Хулиганство, как социально-патологическое явление / Я.Бугайский. – М.; Л.: Молодая гвардия, 1927. – 100 с.
7. Бутенко. Селянське життя / Бутенко // Хлебороб. Сельсько-хозяйственный двухнедельный журнал. – Х., 1908. – № 20. – С.34-35.
8. Введение в гендерные исследования: учебн. пособие / под ред. И.А.Жеребкиной - Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001. - Ч. I - 708 с.
9. Ведомости о количестве засеянной земли. Списки военнообязанных и сведения о распределении земли между населением. 12 марта 1917 – 26 июня 1918 // Державний архів Дніпропетровської області. - Ф. 630. Катошинское сельское управление с. Катошино Анастасьевской волости Екатеринославского уезда и губернии. - Оп. 1. - Спр. 14. - 96 арк.
10. Вишневский А. «Серп и рубль». Консервативная модернизация в СССР / А.Вишневский. – М.: ОГИ, 1998. – 432 с.
11. Власюк І.М. Селянство Правобережної України в період проведення столипінської реформи: зміни в орієнтирах та побуті // Проблеми історії України XIX - початку XX століть. Зб. наукових праць відділу історії України XIX - початку

XX ст. Інституту історії НАН України. - К.: Інститут історії України НАН України, 2000. - Вип. I. - С.152-158.

12. Галкин М., свящ. К чему нас обязывает текущий момент / М.Галкин, свящ. // Приходской священник. - 1913. - Апрель. - С.599-612.

13. Дровозюк С. Селянський самосуд 1917-1930-х рр. XX ст. як соціально-психологічний феномен (історіографічні нотатки) / С.Дровозюк // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомч. зб. наук. праць. - К.: Інститут історії України НАН України, 2003. - Вип 10. - С.70-83.

14. Качоровский К. Народное право / К.Качоровский. - М.: Молодая Россия, 1906. - 256 с.

15. Кісь О.Р. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини XIX-початку XX століття: гендерні аспекти: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича. - Л., 2002. - 20 с.

16. Коба Г.Л. Новое в хлеборобской жизни / Г.Л.Коба // Хлебороб. Сельско-хозяйственный двухнедельный журнал. - Х., 1914. - № 8. - С.344-346.

17. Коваленко Г., свящ. Рождество-Богородичная церковь м. Варвы, Лохвицкого уезда / свящ. Г.Коваленко // Полтавские епархиальные ведомости. - 1900. - № 23. - 10 авг. - Ч. неоф. - С.955-965.

18. Коваленко Г., свящ. Рождество-Богородичная церковь м.Варвы, Лохвицкого уезда / свящ. Г.Коваленко // Полтавские епархиальные ведомости. - 1900. - № 23. - 10 авг. - Ч. неоф. - С.955-965.

19. Ленин В.И. Л.Н.Толстой / В.И.Ленин // Полн. собр. соч. - Т. 20. - С.19-24.

20. Месячные ведомости о проишествиях по губернии. 1912 // Державний архів Харківської області. - Ф. 3. Канцелярія Харківського губернатора, Харків. - Оп. 285. - Спр. 207. - 654 арк.

21. Миронов Б.Н. Социальная история России периода Империи (XVIII - начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. В 2-х т. - СПб.: «Дмитрий Буланин», 1999. - Т. 1. - 548 с.

22. Никольский В., свящ. Реформа прихода / В.Никольский, свящ. // Колокол. Ежедневная политическая, общественная и церковная газета. - 1917. - 31 янв.

23. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920-30 років. - К.: Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. - 559 с.

24. О взыскании с крестьян с. Хмельницы Иосифа и Александры Макаренко за самовольное присвоение сена и урожая с поля жены призванного в армию Анастасии Герасименко. 17 авг. 1916 - 29 сент. 1916 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13478. - 6 арк.

25. О праздничных днях // Церковный вестник, издаваемый при С.Петербургской духовной академии. - 1902. - № 50 (12 дек.). - С.1577 - 1579.

26. Об изнасиловании дочери крестьянина д. Сидалаевки Городнянского уезда Гайдука - Вассы Гайдуковой группой парней той же деревни. 20 сент.

1913 - 15 янв. 1914 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13397. - 5 арк.

27. Общее настроение и особенные проявления религиозно-нравственной жизни населения Киевской епархии во время войны. (Из благочинных отчетов) // Киевские епархиальные ведомости. - 1916. - № 21. - Ч. неоф. - С.474-478.

28. Огановский Н.П. Закономерность аграрной эволюции (Выдержки из трехтомного исследования) / Н.П.Огановский. - М.: «Задруга», 1917. - 172 с.

29. Онщенко О.В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України; Інститут історії України. - К., 2008. - 21 с.

30. Павловский Ф., свящ. По вопросу о народных нравах в современной деревне / Ф.Павловский, свящ. // Киевские епархиальные ведомости. - 1913. - № 44. - Часть неоф. - С.1128-1130.

31. Переписка с управляющим акцизных сборов, прошения отдельных лиц и приговора сельских обществ об открытии и закрытии питейных учреждений. 4 марта 1914 - 14 марта 1914 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13441. - 34 арк.

32. По жалобе крестьянина с. Пушкарей Степана Мандрыки на брата своего Якова за ослушание сельского старосты произведенный у него разбой и отнятие наследственной избы. 7 июля 1913 - авг. 1913 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13399. - 3 арк.

33. По жалобе крестьянина с. Реутинцы Кролевецкого уезда Павла Лозовика на сына своего за разорение его и оскорбления. 29 дек. 1913 - 14 февр. 1914 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13396. - 8 арк.

34. По жалобе крестьянки с. Рудни Остерского уезда Леоненко на крестьянина Карпенко и жену его о недопущении к пользованию общим колодезем. 2 нояб. 1915 - 10 марта 1917 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13459. - 6 арк.

35. По иску жительницы с. Мякотино Тупичевской волости Матрены Кубобко на свекра своего Петра Кукубока за присвоение земли, выданную им сыну в пользование до ухода его в армию. 17 июля 1916 - 30 нояб. 1916 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13511. 10 арк.

36. Рапорты уездных исправников о расследованных ими уголовных делах, о разных проишествиях, политической благонадежности и друг. 25 янв. 1908 - 16 дек. 1913 // Державний архів Чернігівської області. - Ф. 128. Канцелярія Чернігівського цивільного губернатора. - Оп. 1. - Спр. 13244. - 23 арк.

37. Рибак О. Історіографія та історіософія українських жіночих студій // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. - Т. ССXXXIII. -

Львів, 1997. – С. 119.

38. Село Пинчуки, Васильківського повіту // Село. Українська народна ілюстрована газета. – 1910. – 7 січня. – № 2.

39. Селянин. Положение женщины в обиходе хлеборобской жизни / Селянин // Хлебороб. Сельско-хозяйственный двухнедельный журнал. – Х., 1914. – № 7. – С.296-299.

40. Токарев А.С. История зарубежной этнографии: учеб. пособие / А.С.Токарев. – М.: Высш. школа, 1978. – 352 с.

41. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные д. чл. П.П.Чубинским. – СПб., 1872. – Т. 7. – 609 с.

42. Хохановский И. Народное мирозерцание в религиозно-моральном и социальном отношениях / И.Хохановский // Руководство для сельских пастырей. Журнал, издаваемый при Киевской Духовной Семинарии. – 1912. – Т. 3. – № 41 (7 окт.). – С.132-144.

43. Церковно-приходская летопись Преподобно-Парасковской церкви с. Синюток,

Заславского уезда, Волынской губернии. 1891 // Центральный державный исторический архив Украины, м. Київ (ЦДІАК України). – Ф. 2205. Волынское церковное археологическое общество. – Оп. 1. – Спр. 18. – 18 арк.

44. Циркуляр Земского отдела Министерства внутренних дел, протоколы заседаний губернского присутствия об усилении ответственности за преступные действия. 28 июня – 7 сент. 1913 // Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 681. Екатеринославское губернское присутствие – Оп. 1. – Спр. 4. – 52 арк.

45. Энгельгардт А.Н. Из деревни: 12 писем, 1872-1887 / А.Н.Энгельгардт. – М.: Мысль, 1987. – 639 с.

46. Энгельштейн Л. Ключи счастья: Секс и поиски путей обновления России на рубеже XIX и XX веков / Л.Энгельштейн. – М.: ТЭРРА, 1996. – 572 с.

47. Юкина И. Новая история женщин России / И.Юкина // Библиография по истории женского движения и феминизма (1850-е –1920-е годы). – СПб: Алетей, 2003.

Зоя Міт'яй

Гендерна проблематика у сучасній жіночій прозі

У статті розглядаються особливості сучасної жіночої прози, передумови виникнення сучасних гендерних студій, з'ясовано новизну тематики жіночої прози на матеріалі творів Оксани Забужко,, Галини Гордасевич, Світлани Йовенко, Тетяни Зарівної, Євгенії Кононенко та висвітлено нову концепцію особистості жінки.

This article discusses the features of the modern women's prose, the prerequisites of modern gender studies, and noticed the novelty of the subject of women's prose works on the material by Oksana Zabuzhko, Galyna Hordasevych, Svitlana Yovenko, Eugenia Kononenko and outlines a new concept of individual women.

Останнім часом усе більшу увагу в Україні привертають гендерні студії. Це питання належить до тих глобальних протиріч, які визначають як життя окремо взятої людини, так і суспільства загалом.

Актуальність дослідження полягає у тому, що в сучасній українській літературі особливу увагу звернено на жінку. Упродовж століть письменники демонстрували суто чоловічий погляд на світ, намагаючись у своїх творах зобразити психологію представниць прекрасної статі, але далеко не завжди могли зробити це повноцінно, різнобічно, органічно. Потреба створення власної, феміної моделі

творчості, прагнення проявити свою інакшість, зігравши на різниці між жіночим та чоловічим світами, досягла апогею саме в наш час. Тому сьогодні назріла необхідність системного, багатоаспектного вивчення цієї проблеми в українській літературі. Й тому потужно заявляє сьогодні про себе жіночий голос, проголошуючи фемінізацію людської культури, з якої віками викреслювалися жіночі цінності. Жінки повертаються до історії, політики, мистецтва, літератури. Фемінізм як вияв жіночої самосвідомості прагне змінити обличчя суспільства, голосно заявляючи про проблеми стосунків між статями, дискримінації жінки в патріархальному світі як про одні з найважливіших у сучасному суспільстві. Фемінізм призводить до зміни соціокультурної парадигми. "Важко уявити собі сьогодні таку гуманітарну дисципліну, яка б не підлягала перегляду у світлі сучасної концепції гендерних відношень", – зазначає А.Усманова [12, с. 45].

В українському письменстві сьогодні зазвучав виразний "жіночий голос", представлений, зокрема, в творах Г. Гордасевич, Л. Демської, І. Жиленко, Т. Зарівної, О. Забужко, М. Ільницької, С. Йовенко, Є. Кононенко, С. Майданської, М. Матіос, Г. Пагут'як, Г. Тарасюк, Л. Тарнашинської, Н. Тубальцевої та інших.